

DILLE, DENIJS (*Budapest*)

A BARTÓK-KUTATÁS PROBLÉMÁI

Ha arról beszélünk, hogy a Bartókkal kapcsolatos kutatások milyen problémákat vetnek fel, akkor főleg arra kívánunk rámutatni, hogy milyen eredményeket várunk ezektől a kutatásoktól, hangsúlyozva e kutatások szükségképpen velejáráó nehézségeit és a jelenleg folyamatban levő munkálatok hiányosságait. Nem mintha bíraskodni akarnánk azok felett, akik példamutató buzgalommal és sok jóakarattal fogtak a munkához, de meg kell állapítani, hogy rossz nyomokon haladtunk vagy azért, mert az alapul vett elképzelések nem voltak helyesek, vagy azért, mert a rendelkezésre álló információk elégtelenek voltak. Személy szerint azon a véleményen vagyok, hogy még az egész munka előttünk van, vagy azt legalább részben újra el kell végezni. E gondolatok kezdetnek nem hangzanak biztatóan, de egyrészt annak a ténynek az elismerését jelentik, hogy eddigi tévedéseinket ki kell igazítanunk, másrészt lehetővé teszik számunkra a kutatások igazi céljainak és módszereinek tisztázását.

Valóban, úgy vélem, hogy éppen az igazi és a pontos célok, valamint a szigorúan alkalmazandó módszerek tekintetében keletkeztek az eddigi félreértések, minthogy nem tudtuk megismerni, illetőleg felismerni Bartók életének komplex mivoltát, a zseni alakjának és személyiségének komplex természetét. Kiténő kifogásaink is akadtak az eltelt idő rövidségében, az anyagi nehézségekben, a kutatási terület óriási kiterjedtségében. De most, ismereteink és tapasztalataink felvérteznek bennünket arra, hogy szembenézve a nagy ügyvel annak teljes valóságában, előlről kezdjük a munkát, és felkészülünk a téma kimerítő kibogozására. E gondolatmenetet így foglalhatnám össze: végre hozzákezdhetünk ahhoz, amit németül úgy mondanának, hogy „Die Bartók-Forschung”.

Az első elvégzendő dolog a vizsgálódás területének tisztázása. Ezt én a területek egész együttesére mondom, vagyis mindazokra, amelyekre Bartók tevékenysége kiterjedt, amelyekkel érintkezésbe került, amelyeken élete és munkássága lejátszódott. E módszerrel életét és annak gyümölcsét, az alkotó művészetét együttesen vizsgálhatóvá tesszük. Ami életművét illeti, annak keletkezését, történetét, formáját, természetét, esztétikáját és stílusát, meg-

nyilvánulási módját, anyagi és szellemi körülményeit egyaránt tanulmányozni kell.

Az alábbi pontosabb csoportosítást javaslom:

1. Egy életrajz összeállítására van szükség, amely a következő területekre terjedne ki:
 - a) Bartók származása és családja, atavizmusai és öröklött tulajdonságai.
 - b) a helyek ahol élt, a környezetek, melyekben leggyakrabban megfordult, személyes és hivatalos kapcsolatai, barátságai, amelyeket ápolt, ellenségeskedések, melyek életét kísérték, vagyis mindaz, ami gondolatvilágának kibontakozására, egyéniségének kiformalódására, magán- és nyilvános életében egyaránt, hatással volt.
 - c) maga az életrajz, de nem csupán az anyagi és egyszerűen az emberi életé, hanem lelkének és teremtő szellemének életrajza is.
2. Az életrajz kiegészítéseként: leveleinek sajtó alá rendezése, és ha eljött az ideje, azok kiadása.
3. Műveinek sajtó alá rendezése és teljes kiadása.
4. A tanulmányok és egyéb dokumentumok sajtó alá rendezése és teljes kiadása, valamint a zenei folklórral összefüggő művek kiadása vagy újból való kiadása.
5. A komponálás technikájának tanulmányozása, amelyen nem csupán a legfőbb zenei formák, hanem a melodikus ritmikus elemek, a hangszeres és zenekari technika tanulmányozását is értem.
6. Az esztétika, a stílus és az eszmék tanulmányozása.
7. Életének és munkásságának ikonográfiája.

Úgy vélem, hogy ezen az úton haladva Bartók személyiségéről hármas szemszögből: történeti, tudományos és esztétikai nézőpontból nyernénk képet, és csak mindezek után vállalkozhatnánk arra, hogy helytálló szintézist végezzünk, és hogy megközelítsük mind a lélektani, mind a történelmi igazságot. Magától értetődik, hogy a kutatások anyagának meghatározása egyúttal meghatározza azok pontos célját is, és természetes az is, hogy az anyag természete a legszigorúbb tudományos és nyelvészeti módszerek alkalmazását írja számkra elő. Ami ezt az utóbbi követelményt illeti, ezt nem pozitív, hanem inkább negatív megjegyzésekkel kívánom megmagyarázni, vagyis arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy mely tévedéseket kellene elkerülni, és mely hiányokat kellene pótolni.

Az ikonográfiával kezdem. Nemcsak mindannak összegyűjtésére kellene törekedni, ami Bartókra magára, életére, munkásságára és családjára vonatkozik, de ki kellene igazítani a keltezési hibákat is, az egyéb, igen gyakori vélelmeket és fel kellene fedni a hamisításokat is. Felbukkannak olyan Bartók portrék is, amelyek nem őt ábrázolták vagy hamisítványok voltak. Olyan kéziratokról jelentek meg fénymásolatok, melyek nem voltak autográfok, fényképek jelentek meg téves adatokkal. Nem is olyan rég egy angol folyóirat

egy fényképet közölt, úgymond Bartókról és Geyer Stefiről, holott Bartók és Brailoiu asszony volt rajta.

Beszéljünk munkásságáról. Minimális követelmény lenne Bartók műveinek egy olyan teljes kiadása, amelyben a lehető legkevesebb hiba fordul elő. Világos az is, hogy tudományos, vagyis a zenei folklórra vonatkozó működését eddig meglehetősen háttérbe szorították. A román zenét illető nagy munka nem látott napvilágot, a szlovák zene tekintetében két ellentétes változattal van dolgunk, és nincs hírünk a török zenére vonatkozó munkásságról. Minthogy mindez a szakértők dolga, nem nyilatkozhatom a jelenlegi körülmények adta lehetőségek felől, de egy előtérben álló életmű szempontjából e helyzet eléggé elszomorító az alkotó halála után 15 évvel.

Ami Bartók zenei életművét illeti, a helyzet jobbnak látszik, de példadónak ez sem mondható. Sok partitúra tartalmaz elég súlyos sajtóhibákat, mások esetében nem vették figyelembe a szerző legutolsó korrekcióit. Mint-hogy egyes művekkel a raktárak meglehetősen el vannak látva és más esetekben a kiadók újryomásokat végeztetnek anélkül, hogy a közölt észrevételeket figyelembe vennék, nem látom, hogy mikor és hogyan kerülhetne sor a hiteles szövegen alapuló és a szerző végső akaratának megfelelő komoly tanulmányokra. Tudományos szempontból meg kellene kísérelni a valóban létező variánsok megszerzését. Példaként említem a *Musettes* c. darabot, amely a „Szabadban” c. gyűjtemény része. Ez a darab előbb a zongorára írt „Szónátá”-ban szerepelt, majd módosított formában került az említett gyűjteménybe. Két olyan nyomtatott példánya van, melyeket Bartók használt akkor, amikor előadta a darabot, és amelyekre igen fontos, de egymástól különböző módosításokat vezetett. Ennek következtében rendkívül nehéz megállapítani, hogy melyik változat felelt meg Bartók igazi és végleges akaratának. Az *Universal* kiadónál megjelent jelenlegi változat bizonyára nem tükrözi ezt. Idézhetném a „Fából faragott királyfi” partitúráját is, melyben Bartók bizonyos módosításokat és rövidítéseket eszközölt, egyes taktusokat áthangszerelt, ezek azonban egyáltalában nem vagy csak részben lelhetők fel a forgalomban levő partitúrán. Bartók továbbá írt két zenekari szvitet, erre vonatkozó utalásai ismereteseek, mégis 15 évvel a zeneszerző halála után nem találtak módot arra, hogy e zenekari szvittek egyikét legalább kiadják.

Kiegészítésként hozzátehetem, hogy Bartók irodalmi szövegei tekintetében még nagyobb a lazaság. Nemcsak csonkított kiadások léteznek, melyeket bizonyos időben a pillanatnyi szükségesség vagy az indokolt, hogy a rövidítéseket esetleg maga Bartók végezte, az is előfordult, hogy németből vagy angolból fordítottak szövegeket, amelyeket Bartók maga eredetileg ezeken a nyelveken írt. Mondjuk, hogy mindez nem hanyagságból, hanem tájékozatlanságból származik, az eredmény azonban ugyanaz és így jobb lenne, ha egyáltalában nem fognának hozzá.

Az életmű tanulmányozása természetesen az alkotási technika és esztétika vizsgálatát is megkívánja, hogy így Bartók eszmevilágához általában és végül a művész etikájához jussunk el. A formai analíziseket kivéve, elég bizalmatlan vagyok azzal szemben, amit a németek úgy hívnak, hogy „die Hineininterpretierung”. Olyan interjúkban, melyeket nem hagyott jóvá, olyan cikkekben, melyeket nem írt meg, már elég sok olyan gondolatot kölcsönöztek neki, melyeket sohasem osztott. Nem szabad elfelejteni, hogy Bartók nagy alkotó volt, de kevésbé volt filozófus, ezen erények egyébként is ritkán párosulnak. Bach, Beethoven, Haydn és Mozart szolgáltatóknak egyáltalában nem megszégyenítő példákat. Eszméik, mint Bartók eszméi is, általában nagyon nemesek, de elég egyszerűek és általános jellegűek. Életük és etikájuk ezekre épül, és a fejlődés során egységes jellegűvé válik, aminek viszont a jelen eset komplex volta ellentmondani látszik. E kérdésekbe való behatolás minden bizonnyal nagy nehézségekbe ütközik, mert ehhez előbb számos szöveget kellene összegyűjteni, melyek viszont jelenleg hozzáférhetetlenek és bizonyos ideig azok is maradnak. De addig is megsűrhetjük az interjúkat és azok nagy részét mellőzhetjük, mert többségükben az újságírók és nem Bartók gondolatait tükrözik.

E vizsgálódást kiszélesítve ki lehetne válogatni Bartók nyilatkozataiból azokat a gondolatokat, amelyek művészetének esztétikájára vonatkoznak, de e gondolatokat előbb magukkal a művekkel kellene összevetni. Én úgy vélem, hogy e gondolatok elég ritkák és így az induktív módszer több eredménnyel kecsegtet, amivel azt akarom mondani, hogy maguk a művek tanúskodnak Bartók esztétikájáról, melynek fejlődése ilyenformán sikerrel felvázolható.

A technikai szempont gazdag és érdekes világot tár fel. Az ezen a területen elvégezhető vizsgálódások különböző, egymásba kapcsolódó korszakok létezését állapíthatják meg, valamint olyan koncepciókét, amelyek néha elég radikálisan fejlődnek, de teljes törést mégsem mutatnak. A zenekarra írt Concertoban például olyan formulákat találunk, amelyek az I. Szvit idejéből valók. Ott van azután a népzenehez fűződő kapcsolat, amely az asszimiláció különböző módján, különböző korszakokban jelentkezik. Mindezekből adódna az abszolút zene technikája és a népzene technikája közötti váltakozó kölcsönhatással, az utóbbinak zsugorodásával és az ebből következő endoszmózissal foglalkozó speciális irányú vizsgálódás. Ehhez mélyrehatóan kellene tanulmányozni mind a modern stilisztikai elemeket, mind a folklorisztikus elemeket. Mindaddig nem jött létre semmi e tekintetben és az a néhány megjegyzés, amelyeket egyes műkritikusok maguknak megengedtek, csak arra volt jó, hogy elárulja teljes tudatlanságukat e tárgyban. Kétségtelennek tűnik, hogy Bartók állítólagos nacionalizmusa más jellegű, mint amit általában e szón értenek, és hogy Bartók kezdettől fogva érezte az új orientáció, az új megfogalmazás szükségességét, hiszen már egy 1909-ben írt levelében kifejti, hogy nem olyan nacionalizmust kíván, mint amilyen pl. Smetanáé vagy Musszorgszkijé.

Ami tisztán a zene fejlődését illeti, sok mondanivaló volna Bartók szerepéről a modern zene kifejlődésében. Nemcsak ő volt az első, aki rendszeresen alkalmazta a politonalitást, de ő volt az is, aki Schönberggel együtt, de róla nem tudva, először különítette el a dallamot a harmóniától. Azt hiszem, hogy melódiai dallamosabbak és gazdagabbak, mint Schönbergéi. És mit mondjunk zenéjének tipikusan hangszeres jellegéről, ami hozzáfűzi őt Schönberghez és Sztravinszkijhez, de egyúttal meg is különbözteti tőlük. Meg kellene végül határozni az esztétika és a technika kapcsolatait és azt a szerepet, amit e tekintetben az etika játszhat.

Az esztétika és a technika problémáihoz kapcsolódik a stílus nem kevésbé fontos kérdése, és mégis ezzel eddig senki sem foglalkozhatott, mert előbb az előkészítő vizsgálódásokat kell elvégezni. Nem vitás, hogy manapság Bartók műveit sűrűn adják elő. Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy az előadások többsége nem megfelelő stílusú, vagy eléggé kínosan az előadott mű meg nem értését árulják el. Ez főleg a lemezfelvételekben mutatkozik meg. Engedjék meg, hogy e tekintetben valóban mintának szolgáló három magyar felvételt említsek: a Mikrokozmoszt Bartók Béláné előadásában, a Kékszakállú Herceg Várát a budapesti Opera és a 6 vonósnygyest a Tátrai vonósnygyes előadásában. Ezeken kívül vannak még sikeres felvételek, de nem sok. Nem mélyedhetek el ebben a stíluskérdésben, habár ez elsőrendű fontosságú a mű előadásakor, különösen akkor, ha hangfelvételtől van szó. A legnevesebb előadóművészek által elkövetett tévedések el kell, hogy gondolkoztassanak bennünket, és rá kell mutatniok a kérdés súlyosságára és megoldásának sürgősségére. Az interpretációk túl gyakran a szív sugallatát, az intuiciót követik, ami nem rossz ugyan, de sokszor egyáltalában nem elegendő, mert hiszen semmi sem pótolja a megismerést és a megértést.

A stílus, a technika és az esztétika kérdéskomplexusával kapcsolatban van még egy teljesen speciális jellegű, de nem jelentéktelen probléma, éspedig Bartók magyar jellegének problémája. Ezt három pontban foglalom össze:

1. Milyen formát vesz fel ez a jellemvonás, mennyiben nyilvánul meg az egyes művekben (pl. a Kékszakállú Herceg Várában) mint valamely ok hatása és mennyiben mint kinyilatkoztatás? Mi a fontossága az egész életműhöz viszonyítva?

2. A magyar jelleg miként járul hozzá az idegen folklorisztikus elemek asszimilációjához?

3. A magyar jelleg mit ad hozzá az általános emberihez és miként tükröződik az univerzális ember magában a magyar jellegben?

Az ugyanis könnyen észrevehető, hogy Bartók nemzeti jellemvonásainak semmi köze a sovinizmushoz vagy a tompa hazafiassághoz. A problémának ilyen természetű felvetését gyakorlatilag mindig elhanyagolták, nagyban megnehezítve ezzel Bartók személyiségének, gondolatainak és azok kiformalódásának pontos megértését. Természetesen e kérdés továbbfolytatását jelenti és

részben már magára Bartók életére vonatkozik az a különleges fontosságú és mélyen gyökerező probléma, amit Bartók és Kodály kapcsolatai rejtenek magukban. Bartók önéletírásában azt olvassuk: „E téren, nagy szerencsémre, kitűnő munkatársra leltem Kodály Zoltánban, aki, hála éleslátásának és ítélő-erejének, a zene minden ágában nem egy megbecsülhetetlen intéssel és tanács-csal volt segítségemre.” Ismerve Bartók lakonikus és tartózkodó magatartását, ez a nyilatkozat sokkal többet mond, mint azok a lapos közhelyek, amelyek az életrajzokban fordulnak elő. Bartók és Kodály kapcsolata nem egyszerűen a harcostársak hasznos viszonya, nem is a barátok érzelmi jellegű összekötte-tése, hanem inkább két olyan rendkívüli ember kapcsolata volt, amilyenhez hasonlót az európai kultúrtörténet alig ismer. Egyéniségeik gyökeresen el-tértek egymástól, ugyanakkor mégis összekötötte őket a közös sors. E két kivételes ember egyedül szellemük energiájával és munkásságuk értékével befolyásolták és megváltoztatták a nemzet kulturális fejlődésének kialakulását. Hogy miben állt ez a hatás és mennyiben voltak egymásra hatással, ezek olyan kérdések, amelyeket érdemes lenne tanulmányozni annál is inkább, mert valószínű, hogy Kodály nagyobb hatással volt Bartókra, mint megfordítva.

Így elérkeztünk az életrajz problematikájához, melyet a végére hagytam, bár a Bartókra vonatkozó zenei tanulmányoknak legalábbis jelenleg ez a leg-főbb pontja. Nem kívánok viszont hosszan időzni e témánál, mert attól tar-tok, hogy egyébként visszaélnék a figyelmükkel. Az életrajzírás az a terület, ahol sajnos a legtöbb tévedés szokott keletkezni egyrészt a tények hiányos ismerete vagy a dokumentumok téves felfogása folytán vagy a lélektan tör-vényeinek és főleg a történelmi kritika követelményeinek föl nem ismerése következtében. Valóban meglep, hogy az életrajzírók mily kevés fáradságot fordítanak forrásaik pontosságának ellenőrzésére, hogy mennyire nem készí-tenek értékskálát a rendelkezésükre álló dokumentumokról, és hogy mennyire nem képesek e dokumentumokból azok valódi tartalmát kihámozni. A doku-mentumok halmaza még nem életrajz és a tények láncolata sem az. A doku-mentumok nem egyebek, mint megmerevedett látatömegek; hogy miként lehet ezeket ismét izzásba hozni, ebben rejlik az igazi életrajz titka. A biográfiának a teljes életet kell megelevenítenie, a belső, a mély, az érző és gondolkodó, a teremtő életet, annak magasságait és mélységeit, a meddő és a termékeny korszakokat éppúgy, mint a külső és történelmi életet. És még ez utóbbira, az egyszerű elbeszélő részre vonatkozóan is, oly csekély a tájékozottságunk, hogy évek kutatásaira volna szükség, míg az ember a tények megfelelő sorát láncra tudná fűzni. Még azt is hozzáteszem, hogy a legnagyobb körültekintés-sel kell azok irányában lennünk, akiket „posztumusz barátok”-ként nevez-nék, akik sokan vannak és képzelőerejük is igen termékeny. Az ő fantáziájuk-nak köszönhetjük azt a megállapítást, hogy Bartóknak kék szeme volt. Ugyan-ez a megjegyzés vonatkozik a levelekre is. E tárggyal hosszabban kellene foglalkoznom, mint ahogy az idő engedi. Megelégszem azzal, hogy Jean

Richtert idézem, aki G. de Nerval levelezésének kiadásával kapcsolatban e megjegyzést tette: „Valamely író levelezésének kiadása azzal a kockázattal jár, hogy a lehető leghamisabb képet adja életéről és pályájáról, mert az írásos nyomot hagyó részleteket érdemtelenül kiemeli, a mindennapi érintkezések és a valóban hű barátságok rovására, amelyek viszont a hétköznapi valódi szövetét, magának az életnek a magvát adják.” Amint látható, Richter nem valamely előítélet alapján bírálja a leveleknek tulajdonított túlzott fontosságát, hanem azért, mert azok meghamisítják a kapcsolatok valódi természetét, gyakran elszigetelik a tényeket, előtérbe állítanak oda nem való eseményeket. Ha túlságosan a levelek alapjára helyezkedünk, igen könnyen magatartásnak vagy érett megfontolások eredményének minősíthetünk olyasmiket, amik viszont nem többek, mint a szerencsés vagy nem szerencsés véletlenek hatásai, egy-egy szellemesség vagy a szeszély apró megnyilvánulásai. Gyakran megfélekednek arról, hogy a hang a levelezőtárs szerint változik, és a levelek írója is változik az idővel együtt. Ami Bartókot illeti, csak egy levelezés-részletet ismerünk és ennek az optikája is érezhetően meg fog változni azon a napon, amikor napvilágra kerülnek a ma még hozzáférhetetlen dokumentumok.

Még néhány szó azokhoz, akik a szerző magánéletével foglalkoznak. Jól ismerve Bartók életének ezt a részét, határozottan ki merem jelenteni, hogy személyiségének semmiféle feltárástól nem kell tartania, akármilyen természetű legyen is az, és hogy ebből Bartók csak megnagyobbodva, a tisztaságtól és emberiségtől oly mértékben ragyogva fog kikerülni, ahogy az csak néhány kiválasztott egyéniségnek lehet a sajátja. Ha életében vannak is árnyékos zónák, mint ahogy minden emberi életben vannak, éppen az e körülményekkel kapcsolatos személyek követelhetik magánéletük tiszteletben tartását. Azt hiszem egyébként, hogy az elemi jólneveltség eligazít a diszkréció tekintetében, és hogy a tudomány és az oda nem illő kíváncsiság két különböző dolog.

Egy Bartók életrajz megírása számomra jelenleg lehetetlennek látszik. Számos dokumentum összegyűjtésére, különböző részletterületek hosszúra nyúló kivizsgálására van előbb szükség. Így például nagyon is kívánatos lenne, hogy valaki egy monográfiát szenteljen kizárólag a Bartók és Pozsony városa közötti kapcsolatoknak. Ebben ki kellene fejteni az anyai ősök pozsonyi történetét, mert Bartók édesanyjának családi kapcsolatai fontosak voltak e városban való tartózkodása szempontjából. Miként folyt le ott az ifjúsága, mely intellektuális hatások alá került, hogy alakultak kapcsolatai Dohnányival, a két klikk rivalizálása: a Bartók csoporté és a Dohnányi híveié; olyan versengés, amely nem csupán a szalonokban és a levelekben nyilvánult meg, hanem az újságokban is tükröződött. És ne felejtjük el, hogy a pozsonyi Batka könyvtáros volt az, aki Bartókot kapcsolatba hozta Richterrel. E ténynek köszönhetjük a Kossuth szimfónia előadását, amire egyébként valószínűleg sohasem került volna sor.

Végső következtetéseim elég egyszerűek; megismétlem azt, amit az elején mondtam: minden problematikus még, mindent meg kell még tenni. Alig kutatunk fel még a vizsgálódások területét, gyakran azt sem tudjuk, hogy *hol* kell keresni és alig tudjuk, hogy *mit* kell keresni. Addig is sajnos megmérgez bennünket a hagiográfia, a helytelen kíváncsiság, a sietős zszurnalisztika, a hasznos és hírnévre vágyó áltudomány, hiányzanak az alapos zenei műveltségű, kipróbált tudományos képzettségű, elmélyedt általános tudású és biztos ítéletű munkások, a feddhetetlen és becsületes kutatók, akik hajlandók homályos és ismeretlen feladatok szolgálatába állni és akik előkészítenék a jövő nagy művét.

Ha a feladat óriási is, megoldása nem lehetetlen; mert emlékezünk Orániai Vilmos jelszavára: „Il ne faut pas espérer pour entreprendre ni réussir pour persévérer.” („Nem kell reménykedni ahhoz, hogy valamibe belefogjunk és sikeresnek sem kell ahhoz lenni, hogy kitartóak legyünk.”) Emlékezünk Bartók saját példájára, arra a hatalmas erő kifejtésre, ami a zene területén a legnagyobb volt századában és ami megérdemli, hogy az általa megjelölt úton haladjunk tovább. Komoly reményeket táplálunk különösen azóta, amióta a Bartók-család és a Tudományos Akadémia a kutatók rendelkezésére bocsátotta és megszervezte a Bartók Archívumot, ez ugyanis nagy fontosságú esemény, amely valószínűleg döntő fordulatot jelent a Bartók-kutatás problémáinak megoldása terén.